

Emlékezés az endrődi zsidókra

Nincs pontos dátum, hogy községünkbe mikor telepedtek le. Annyi azonban bizonyos, hogy Ágoston János tudományos értekezésében a következőket írta 1824-ben: „...Gyapjút a helyi zsidóknak adtak el.” „1934-ben az izraeliták száma Endrődön 80. „ (Hunya Sándor: Endrőd története) Az endrődi zsidók benne éltek a község testében, és becsületes munkájukkal, nagy szakértelmükkel tiszteletet és megbecsülést vívtak ki. Köztük és a község más vallású lakói között nem volt sem vallási, sem etnikai probléma. A második világháború kezdetekor számuk 91 volt. Számarányuknál nagyobb volt gazdasági szerepük, mivel megfelelő tőkével, valamint jól kiépített kapcsolatokkal rendelkeztek. 1893 és 1914 között saját iskolájuk is volt, az imaház mellett. Mikor a tanulók csekély száma miatt megszűnt, gyermekeik a helybeli katolikus iskolába jártak. A négy elemi elvégzése után valamennyien a polgári iskolát is elvégezték. Voltak, akiket szüleik nagyobb városok gimnáziumaiban taníttattak tovább. Többen egyetemi végzettséggel is rendelkeztek. Főleg kereskedők és iparosok voltak. A szellemi foglalkozású sem volt ritka: tanár, állatorvos, orvos, ügyvéd is került ki közülük. Tragikus sorsuk a második világháború közeledtével kezdődött. Előbb csak sárgacsillagos megjelölést kellett elviselniük. Magyarország német megszállásával sorsuk megpecsételődött. A gettózás előtt „a község vezetői hivatalnokok útján, baráti hangon tudatták velük a várható dolgokat” (Hirschl Mihály szavai) 1944 májusában a helyi csendőrök Kisállásra gyűjtötték össze őket. Kocsikkal költöztek a 2 km-re lévő nagy istállóba. Őrzésük nem volt szigorú, csak kellemetlen. Az üresen álló uradalmi istálló állására szalmát szórt szalmán volt az ágyuk. „ A csendőrök sem szóval, sem tettel nem bántottak bennünket, hisz régi jó ismerősei voltunk egymásnak. Ismerőseink, barátaink meglátogathattak bennünket, és élelmet, vizet, újságokat, postánkat is behozhatták. Eléggé megközelíthetetlen volt a szállásunk, hisz csak földúton lehetett hozzánk jutni. Egy hét multán beirányítottak bennünket Endrődre, ahol három helyen történt elhelyezésünk: Izsák Adolf állatorvos házában, az imaházban és Grósz Zoltán gyomavégi fatelepén. Akkor már rendőrök és csendőrök őriztek bennünket. Már tilos volt látogatásunk. Mindent csak az őrök útján juttathattak el hozzánk. Június 15-én este hat vidéki, ismeretlen csendőr vette át őrzésünket. Későn este Gyomára tereltek bennünket. Annyi csomagot vihettünk, amit kézben elbírtunk. Öregek, kicsinyek, betegek, nők férfiak vánszorogtunk goromba felügyelet mellett. Élelmet, ruhát, iratokat, orvosságot vittünk. A község lakói valahonnan megtudták elszállításunkat, és 400 főnyi tömeg kísért bennünket. A gyomai állomáson a környező községekből is összegyűjtötték a megbélyegzetteket, majd az éj leple alatt marhavagonokba zsúfoltak bennünket. A szolnoki cukorgyár lett a gettónk. Mintegy hatezren voltunk. Itt már könyörtelen keretlegények kegyetlenkedtek velünk.

Mindent elvettek tőlünk, még a gyógyszereinket is. Többünket: Grósz Zoltánt, Fenákelnét, s engem kihallgatásra rendelték. Otthon maradt értékeink után szaglászta. Grósz úgy megverték, hogy hamarosan belehalt. Aztán két csoportba válogattak, és elszállítottak bennünket. Az egészséges munkabírók Ausztriába, mezőgazdasági munkára mentünk, a többiek Auschwitzba. Az utóbbiak mind áldozatul estek a faji gyűlölködésnek.” (H. M.) a barakk lakóit a hirtelen előrenyomuló szövetséges csapatok mentették meg. Legtöbbjük hazajött Endródre. Lakásaikat feltörve, kifosztva találták. Aztán valamennyien elköltöztek községünkbe. Imaházukat értékesítették, lebontották. A mózesi két kőtáblát a zsidó temetőben felállított emlékfalba építették be, és abba kerültek a márványtáblák, melyeken 44 áldozat neve volt olvasható. Sajnos gonosz kezek megsemmisítették az emlékművet. Most a 44 hősi halott neve az 1990-ben emelt Hősök Emlékművén található, jobb oldalt az elszáradt életfaág formáját kialakítva, köztük hárman, akik munkaszolgálatosként veszítették életüket. Az életben maradtak közül néhány család Izrael Államba vándorolt. (Közülük Jozsepovits virágkertésszel és volt iskolatársammal, Fischer Józseffel találkoztam azóta.)Kiváló endródieket veszítettünk el bennük. Temetőjüket a Honismereti Egyesület ugyanúgy rendezgeti, mint az elhagyott katolikus temetőiket, vagy az út menti kereszteteket. Legyen nyugodt pihenésük, áldott az emlékük!